

Seyid Vəfa
Azərbaycan Dillər Universiteti

ORTA ƏSRLƏRDƏ MƏNBƏ DİLİNİN BAZASI ƏSASINDA BASK VƏ ROMAN DİLLƏRİNDƏ BAŞ VERƏN ONOMASTİK DƏYİŞİKLİKLER

Açar sözlər: *dominant dil, onomastika, toponimlər*

Frank dövrünün əmələ gəlmə tarixini araşdırarkən ilk növbədə qədim Navarra imperiyasının tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Dil tamamilə müəyyənədiç bir amil olmasa da sənədlərin yazıldığı dilə görə orta əsrlərdə bəzi Navarra toponimlərinin fərqli işlənmə metodları mövcud idi. Navarra rəhbərliyi, krallığın mövcudluğunun ilk əsrlərində latın dilindən istifadə edirdi (imperiya əvvəlcə “Pamplona”, sonra “Navarra” adlandırıldı). Bu krallığın ərazisi XVI əsrin birinci rübündə Kastiliya-Araqonun fəthinə qədər əsrlər boyunca inkişaf etməkdə davam edirdi (Isabelle de Kastle və Ferdinand d'Araqon).

Navarranın rəsmi sənədlərinin yazılışında istifadə olunan dillər arasında ilk dil XII əsrin sonlarına qədər istifadə olunan latın dili olub; o dövrdə “Navarra roman dili” kimi tanınan roman dili yazı dili kimi tətbiq olunurdu və XV əsrə qədər sənədlərin çoxu bu dildə tərtib olunurdu. Bundan əlavə, o dövrdə Francos (“Frank”) adlandırılan roman dilində yazılmış yüzə yaxın sənəd mövcuddur; González Ollé'ye görə bu sənədlərin dili “nisbi olaraq çox sadə” bir dil idi. [2, s.285-300].

X əsrdə Najeranın (La Rioja) fəthindən sonra “Riojanın roman ənənəvi dili” krallığın roman ləhçələrindən biri oldu. XII əsrin sonlarına doğru Navarra kralı Sanhe VI le Sage (Müdrək) tərəfindən Donostia şəhərinin (Bask dilində, İspan dilində San Sebastián) bünövrəsi qoyuldu; qaskon dilində danışan və bəlkə də (dəqiq göstərilmir) Bayondan gələn xalqlar buraya yerləşdilər. Məlumdur ki, Fontarabiya və Pasa bölgələrinin sərhəddində yerləşən kiçik şəhərlərdə və Qipuskoanın paytaxtında (Donostiya / San Sebastián) *qaskon* milli dili XX əsrin əvvəllərinə qədər mövcud olmuşdur, bunu bu bölgələrin toponimlərində qalmış izlər sübut edir. Bundan başqa fransız dilində yazılmış sənədlər də mövcuddur; və nəhayət, krallığın cənubunda *mosarabların* da məskunlaşması haqqında sübutlar var (“los quales nos auem sobre aquellas asas del barrio de los moçaraues”, Tudela, 1247 – bu ərazidə olan məhəllələrin adları).

Frankos termini, ticarətin inkişafının imperiya siyasəti sayəsində Navarrada məskunlaşmış, Fransanın cənubundan, yəni oksitan dilində danışan geniş bir coğrafi ərazidən olan kommersantlara istinadən yaranmışdı. Bu əhali krallığın qəsəbələrində və malikanələrində, Aşağı Navarradakı Bastidada (La Bastide-lairene), paytaxt Pamplona / Iruñeada, Estella Lizarra və Puente la Reina / Gares olan Saint-Jaques (müqəddəs Jak) yolunun üstündə yerləşən digər kiçik şəhərlərdə məskunlaşmışdılar.

Orta əsrlərin son üç yüzilliyində paytaxtda üç qəsəbə mövud idi. Divarlarla ayrılmış bu qəsəbələrin aralarında çox mübahisələr var idi; bu mübahisələr, hətta, bir tərəfdə Frankos de Saint-Saturnin (və ya Saint-ernin) ilə Saint-Nikolas, digər tərəfdə Navarreriya kəndinin sakinləri arasında müharibə ilə nətiələnmişdi. Onlar, bu Frank şəhərlərində (heç olmasa Saint-ernin-də) nə öz iqamətgahlarını qura bilir, nə də digər sahələrdə mübadilə apara bilirdilər. Anelyerin “*La Guerre de la Navarrería* (1277) Navarra müharibəsi” adlı əsərində göstərilir ki, müharibədən bir əsr yarım sonra, Kral III Çarlz, 1423-ü ildə le Privilège de l’Union (Birlik İmtiyazı) qanununa uyğun olaraq üç şəhərin birləşməsi haqqında fərman verdi; daxili divarlar dağıdıldı və “şəhərin hüquqi və inzibati sistemi vahid bir bələdiyyədə birləşdirildi”.

Paytaxtda, həm də Estella-Lizarra və digər yerlərdə yaşayan Frankolar, qeyd edildiyi kimi, mənşəcə, oksitan dilində danışılan böyük bir ərazidən gəlmişdilər. Ancaq bu tayfaların hamısının eyni dil müxtəlifliyini istifadə etdiyinə inanmaq absurd olardı. González Ollé-ye görə, *onlar oksitanca qaskon ləhcəsi ilə danışmışdılar* [1, s.69-82].

Orta əsr onomastikası, Navarrada ərəb və İvrit şəxs adlarının olduğunu da açıq şəkildə nümayiş etdirir; lakin bu dillərin istifadəsinin hansı dövrədək davam etməsi məlum deyil. Murillo el Frutonun (1619) "El Fosal de los judíos "yəhudilərin qəbiristanlığı" kimi yer adları, gündəlik istifadə etdikləri dildən asılı olmayaraq bu məzhəbə sahib bir xalqın qədim (orta əsrlər) varlığını üzə çıxarır.

Orta əsrlərdə dillərə görə dəyişikliyə uğrayan seçilmiş yer adlarından biri olan *Orreaga / Roncesvalles / Roncevaux* onimə nəzər salsaq görürük ki, bu söz Bask dilində *Oriarriaga*, latın dilində *Roscideuallis*, Navarra roman dilində *Ronçasuaylles*, oksitan dilində *Ronçavals*, fransız dillində *Ronsesbeaux*, kastil dilində *Roncesvalles*, portuqal dilində *Roxasuales* kimi adlandırılırdı.

Beləliklə, tarixə nəzər saldıqda görmək olur ki, bir dilin digər dilə dominantlıq etməsi, zaman keçdikə, xüsusi adlarda da dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Maraqlı dil materialı olaraq qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Salaberri Zaratiegi Patxi. Variations onomastiques basques et romanes au Moyen Âge en fonction de la langue des sources. In: Nouvelle revue d'onomastique, n°59, -2017. Noms de lieux, noms de personnes : la question des sources, p. 69-82.
2. González Ollé Fernando, 1969, « La lengua occitana en Navarra », Revista de dialectología y de tradiciones populares, n° 25/3-4, p. 285-300.
3. <https://doi.org/10.3406/onoma.2017.187>

Şirinova İzaura
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜRƏKKƏB SİNTAKTİK VAHİDLƏRİN VARIATİVLİYİ

Açar sözlər: *dil, variativlik, cümlə, mürəkkəb sintaktik vahid*

Dəyişkənlik dilin xarakterik xüsusiyyətidir və onun fəaliyyətinin bütün səviyyələrində müşahidə olunur. Linqvistikada variativlik problemindən aşağıdakı hallarda bəhs edilir:

- a) dilin mexanizminin, strukturunun öyrənilməsi zamanı;
- b) dilin funksionallığının və dildən nitqə keçmə prosesinin öyrənilməsi zamanı;
- c) dilin dəyişməsi və inkişafı prosesində dildaxili amillərin öyrənilməsi zamanı (variativlik və variantların yeni dil vahidlərinə keçməsi);
- d) eyni vahidlərin müxtəlif amillərin təsiri ilə yaranan fərqli formalarını izah etmək məqsədilə;
- e) normanın variativliyinin sosiolinqvistik öyrənilməsi zamanı ekspressiv və norma yaratmaq məqsədilə dil vahidlərinin müxtəlif formalarının istifadəsi zamanı [3, s.42].

O, müxtəlif tələffüz-artikulyasiya variantları və söyləmin prosodik variantları şəklində fonetik hadisə kimi, linqvistik işarənin asimmetrik dualizm xüsusiyyətinə görə leksik səviyyədə polisemiya, omonimiya və sinonimiya şəklində, eyni qrammatik formanın müxtəlif məzmunu ifadə etmək üçün istifadə oluna bilməsində və eyni məzmunun müxtəlif qrammatik formalarda ifadə